

ВІДГУК НА МОНОГРАФІЮ ОЛЬГИ ОВЧАРУК
“ІДЕАЛ ЛЮДИНИ У КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ПАРАДИГМАХ
XX — ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТЬ”

(О. Овчарук “Ідеал людини у культурологічних парадигмах
XX — початку XXI століть”: монографія. — К.: НАКККіМ, 2016. — 268 с.)

Чміль

Ганна Павлівна

доктор філософських наук,
академік Національної академії
мистецтв України,
завідувач відділу
Інституту культурології
НАМ України

Чміль

Анна Павловна

доктор философских наук,
академик Национальной академии
искусств Украины,
заведующая отделом
Института культурологии
НАИ Украины

Chmil Hanna

D-r hab. of Philosophic Sciences,
member of National Academy of Arts
of Ukraine, Head of the department
in Institute of Cultorology
of NAA of Ukraine

У сучасному глобалізованому та інформатизованому світі культура постає тією універсальною смислоутворюючою категорією, крізь яку осягається як сама сутність буття, так і соціально-культурна природа людини. Нерозривний зв'язок між двома складними феноменами — культурою та людиною, прагнення осягнути через їх взаємодію повноту суцього обумовлює постійне звернення науковців до осмислення цих феноменів з пізнавальних позицій різних сфер гуманітаристики — філософії, філософської антропології, естетики, педагогіки, мистецтвознавства, культурантропології та ін.. Втім, широкі пізнавальні можливості в осягненні людини як суб'єкту культури надає сьогодні культурологія — постнекласичне наукове знання, спрямоване на реалізацію не тільки науково-пізнавальної, а й ціннісно-сислової, аксіологічної та прогностичної функцій у просторі культури XXI ст.

Через це, культурологічна концептуалізація феномену ідеалу людини презентована як наскрізна ідея монографії Ольги Овчарук «Ідеал людини у культурологічних парадигмах XX — початку XXI століть». Як зазначає сама авторка, окреслений підхід не тільки сприяє розгортанню проблемного поля культурології, а й дозволяє культурологічній науці із власною науковою картиною світу, міждисциплінарною матрицею та методологічним плюралізмом виступити своєрідною «культурологічною антропологією» на основі інтеграції філософії та філософської антропології, філософії та історії культури, культурної антропології та етнології, мистецтвознавства тощо (с. 4). В цілому, така постановка проблеми пов'язана із гуманістичним характером культурології як сучасного соціально-гуманітарного знання, співвідноситься із необхідністю розробки його методологічного інструментарію, сприяє виробленню універсальних світоглядних парадигм, у контексті яких відбуватиметься подальший гуманітарний поступ людства.

Слід відзначити чітку структуру роботи, яка підкріплюється стрункою логікою викладення основних теоретичних положень дослідження, що сприяє максимальному розкриттю усіх аспектів заявленої проблематики. При цьому автор спирається

на широкий спектр філософсько-культурологічних досліджень, присвячених осмисленню феномену людини, фундаментальних основ її існування в універсумі культури вітчизняних (О. В. Антонюк, С. Д. Безклубенко, Ю. П. Богуцький, Є. В. Більченко, Є. К. Бистрицький, С. М. Волков, В. С. Горський, П. Е. Герчанівська, Т. К. Гуменюк, А. Є. Залужна, С. Б. Кримський, В. А. Личковах, І. Ф. Надольний, М. В. Попович, Г. П. Чміль, В. Г. Чернець, В. М. Шейко, В. Д. Шульгіна, А. М. Федь та ін.) та зарубіжних (А. О. Белік, П. С. Гуревич, В. М. Діанова, М. С. Каган, М. К. Мамардашвілі, А. С. Мамонтов, С. П. Мамонтов, В. М. Межуєв, С. С. Неретіна, О. П. Огурцов, О. О. Радугін, В. М. Розін, К. А. Свасьян, А. Я. Флієр та ін.) вчених. Аналізуючи зазначені праці, авторка виходить із плюралізму наукових принципів, множинності теоретико-методологічних підходів та поліметодології як концептуальних засад методологічної парадигми культурологічного знання.

Загальна логіка викладення матеріалу, спосіб його концептуалізації, запропонований автором, чітка структура роботи та глибина її положень засвідчують як незаперечну новизну роботи, так і її теоретичну вагомість для сучасної культурологічної науки. Перш за все, це виявляється у спробах автора розробити культурологічну теоретико-методологічну стратегію осмислення поняття «людина», яка розкривається у першому розділі монографії «Ідеал та ідеал людини як феномени культури у теоретико-методологічних координатах культурології». Розкриваючи сутність поняття «людина» у заданому вимірі, автор доводить можливість його осмислення через виявлення сутності елементів понятійного ряду, що входять до семантичного поля поняття «людина», а саме — «індивідуальність», «особистість», «суб'єкт». При цьому автор доводить, що «сутність поняття «людина» в культурологічному контексті конституюється у вимірах «культура-індивідуальність», «культура-особистість», «культурний суб'єкт» та на сучасному постнекласичному етапі розвитку гуманітаристики набуває нових способів осмислення» (с. 16). Слід зазначити, що обраний підхід виявляє потужний евристичний потенціал для подальших пошуків у царині культурології.

Продуктивним можна вважати здійснену у монографії теоретичну експлікацію категорії ідеалу, аксіологічна сутність якого обумовлює його зв'язок

із культурою. Попри те, що традиційно ідеал ідентифікується із системою категорій філософсько-естетичної та художньої свідомості, автор доводить, що через кризу світоглядних цінностей та орієнтацій існування людини актуалізується необхідність аналізу таких проєктивних детермінант як ідеал, завдяки яким здійснюється світоглядне ставлення до майбутнього. Крім того, сучасний рівень наукового мислення дозволяє відкрити нові можливості для вироблення спільних для всієї епістими духовної культури підходів, які здатні виявити нові категоріальні смисли вже усталених теоретичних концептів. Це стає в роботі важливою основою для розробки означеного феномену з культурологічних позицій.

Категорія ідеалу постулюється у монографії як інтегративний компонент культури, що забезпечує вищий рівень усвідомлення світу та його оцінку, реалізується у різних формах теоретичного та практичного осягнення культури й відтак може бути залучена для дослідження загальнолюдських, національних культурних ціннісних систем, орієнтація на нормативні моделі яких стає ознакою для усіх типів культур у їх соціальному вимірі. Не менш важливим видається положення про те, що ідеал постає як культурний код, який здійснює міжпоколінну трансляцію культурних значень та смислів на метарівнях сприйняття, відтворює картину світу та виявляє причетність індивіда або суспільства до заданого цим кодом культурно-історичного мультиверсуму (с. 39).

Ключовим для дослідження виступає ідеал людини як феномен культури, осмислення якого утворює важливий аспект культурологічного дослідження. З огляду на це, у роботі здійснена ретроспекція наукового трактування зазначеного феномену шляхом аналізу комплексу традиційних парадигмальних моделей, сформованих протягом ХХ століття у різних сферах гуманітаристики, спрямованих на осмислення людини (філософсько-антропологічна, культур-філософська, культур-антропологічна, художня). Автором обґрунтовується необхідність залучення парадигми плюральності як методологічного орієнтиру гуманітаристики ХХІ століття для вивчення широкого кола питань, зокрема до осмислення ідеалу людини у нових соціокультурних умовах (с. 59).

Привертає увагу презентована авторська теоретична модель ідеалу людини як феномену куль-

тури. Розкриваючи її сутність, авторка доводить, що у просторово-часовому континуумі як аксіологічний орієнтир будь-якої культурно-історичної епохи, ідеал людини постає як світоглядна універсалія, що уособлює цілісний узагальнюючий образ людини та відображає граничні уявлення про неї в системі ціннісних параметрів культури історично визначеного типу. Варто погодитися із можливістю використовувати поняття «ідеал людини» як теоретичний конструкт, що слугує засобом передачі певних культурних кодів, пов'язаних із системою культурно-соціальних цінностей, здатних впливати на трансформацію культурної свідомості. Слушним є зауваження автора про те, що у добу Постмодерну створюється новий — віртуальний простір, формується новий хронотоп культури, у якому через різні арт-практики ідеал людини актуалізується крізь образ — одну з форм візуальної реальності, постає як універсальний знак інформаційного обміну, об'єктивації змістових концептів та виступає способом кодування та декодування інформації (с. 60).

Важливим методологічним інструментарієм опанування феноменів «ідеал» та «ідеал людини» у монографії визначено культурологічні концепції. Концептуалізація поняття «культурологічна концепція» здійснена авторкою з позицій пізнавальної парадигми культурології, що дозволило виявити їх гносеологічний потенціал в осмисленні культури та людини. За авторською класифікацією запропоновано визначити культурологічні концепції, спрямовані на осмислення людини в культурі як персональні (авторські), що демонструють погляди конкретного мислителя та парадигмальні, створені в рамках світоглядної моделі певної парадигми осмислення людини у просторі культури. Відтак, культурологічні концепції можуть набувати статусу світоглядної основи того чи іншого конкретно-історичного типу культури.

Персональна (авторська) культурологічна концепція визначається у дослідженні як концептуалізована форма особистісних поглядів мислителя на проблему взаємодії людини та культури, їх зворотного зв'язку через різні типи культурної комунікації (с. 69). О. Овчарук вказує, що їх аналіз стає можливим на основі залучення різних рівнів контекстів: загальноісторичного, загальнокультурного, особистісного, що пов'язані між собою. Переконливо обґрунтовується думка про те, що парадигмальні культурологічні концепції, сформовані

у межах певної світоглядної парадигми (культур-філософської, філософсько-антропологічної, культур-антропологічної, художньої та ін.), виступають як форми самосвідомості культури, спрямовані на віддзеркалення різних модусів взаємодії людини та культури у ціннісно-смысловому вимірі (с. 71).

Розроблені теоретичні положення роботи логічно транспонуються автором у площину їх теоретико-практичної апробації. Так, через проєкцію філософсько-антропологічної парадигми у другому розділі монографії акцентовано увагу на концепціях представників різних філософських течій початку ХХ ст., зокрема екзистенціалізму та персоналізму, ідейною платформою яких було розуміння особистості як найвищої духовної цінності культури. Значно доповнюють картину формування культурологічної парадигми, спрямованої на осмислення ідеалу людини у просторі культури, залучені у дослідження концепції відомих американських вчених-антропологів (Р. Бенедікт, М. Мід, К. Клакхон, А. Карднер, Е. Сепір, Р. Лінтон, М. Спіро, Дж. Хонігман, І. Халоел, Ф. Сью та ін.), інтерпретовані у монографії з культурологічних позицій. Перспективними дослідницьким напрямом для культурологічного знання можна вважати розкриті у роботі методологічні можливості культур-філософської та художньої парадигм. Здійснений аналіз мистецьких творів та художніх практик дозволив обґрунтувати їх пізнавально-творчі можливості у процесі художньо-творчого осягнення ідеалу людини (через образ/символ), які можуть бути сформульовані у вигляді відповідних культур-філософських ідей та художніх концепцій.

Привертає увагу звернення автора до диспозитивного культурфілософського дискурсу, що розгортався у широкому європейському гуманітарно-культурологічному просторі зусиллями українських вчених — філософів, істориків, психологів, етнологів, культурологів. У цьому контексті цікавими та продуктивними видаються спроби розкрити у монографії сутність поглядів О. Кульчицького, І. Мірчука, М. Шлемкевича, В. Яніва та ін. на ідеал української людини, спираючись при цьому на малодосліджені наукові джерела та матеріали. Відтак, автор доводить, що смисловим осердям філософсько-культурологічних роздумів українських мислителів зарубіжжя стало поняття персони та персонального Я, що розглядалося крізь призму не тільки індивідуального Я, але також і Я

колективного, зокрема етнічного та національного. Виходячи з цього, духовний світ того чи іншого народу, на думку вчених, може бути репрезентований окремими його представниками, які акумулюють в собі дух тієї чи іншої епохи (с. 138).

У третьому розділі монографії «Смисловий універсум тоталітарної культури як чинник трансформації ідеалу людини» висвітлюються механізми та шляхи трансформації феномену ідеалу та ідеалу людини крізь призму тоталітарної свідомості в культурі другої половини ХХ століття. При цьому О. Овчарук оперує широким спектром фактологічного матеріалу, аналізуючи його з позицій суспільно-історичного, політологічного, соціального, а й культурологічного підходів. Це забезпечує системність, цілісність й всебічність у дослідженні соціокультурного континууму тоталітарного суспільства та трансформації у ньому особистісної парадигми людини.

У вимірах формування культурологічної парадигми на теренах українського гуманітарного знання другої половини ХХ століття важливим видається звернення автора до теоретичних пошуків видатних представників Київської філософської світоглядно-антропологічної школи — П. В. Копніна, В. І. Шинкарука, О. І. Яценка, науковий доробок яких заклав основи подальшої гуманістично-культурологічної спрямованості розвитку української гуманітарної думки.

В останній частині роботи «Ідеал людини в умовах нової культурної реальності кінця ХХ — початку ХХІ століть» автору вдається показати поліваріативність підходів в осмисленні людини в епоху Постмодерну у його версії «after-постмодерн», зокрема в умовах українського контексту. Для цього в монографії представлена широка палітра концепцій витлумачення людини зарубіжними мислителями: «бажаюча машина» (Ж. Дельоз), антропоморфізм (П. Козловські), плюрація раціональності (Ю. Кристієва), «остання людина» (Ф. Фукуяма), «пост-людина» (Н. Кетрін Хейлес), «прото-людина» (М. Н. Епштейн), а також обґрунтована цілісна інтегративна культурологічна модель ідеалу людини на основі аналізу концепцій сучасних вчених — філософів, культурологів, соціологів, психологів (Є. В. Більченко, В. А. Личковах, А. О. Ручка, А. М. Федь, Г. П. Чміль, А. М. Федь та ін.), теоретичний доробок яких демонструє виразні ознаки постмодерністського мислення у пошуках ідеалу людини культури пост-постмодерну.

Отже, монографія Ольги Овчарук «Ідеал людини у культурологічних парадигмах ХХ — початку ХХІ століть» є концептуально та методологічно новаторською, високоінформативною працею, деякі положення якої мають дискусійний характер. Втім, вони запрошують читачів до полеміки навколо піднятих проблем та отриманих результатів.